

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343.14

ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ФРАНЦІЇ І США

**А.М. ДОЛГОПОЛОВ, кандидат юридичних наук,
Національний університет
біоресурсів і природокористування України**

Здійснено аналіз джерел кримінально-процесуального права Франції і США.

Кримінальний процес, джерела, Конституція, кодекс, закон.

Особливості джерел кримінально-процесуального права Франції.

У Франції всі основні галузі права, у тому числі й кримінально-процесуальне, кодифіковані. Основним джерелом кримінально-процесуального права є Кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий у 1958 р. (до цього у Франції діяв Кодекс Кримінального слідства – один із відомих кодексів епохи Наполеона Бонапарта). Цей нормативно-правовий акт набрав чинності з 2 березня 1959 р. Кримінально-процесуальний кодекс починається статтею – преамбулою, що містить кримінально-процесуальні принципи, а закінчується загальними положеннями.

Кодекс поділено на п'ять основних автономних частин:

1. Законодавча – основна частина. Її може ухвалювати, змінювати і доповнювати вищий законодавчий орган Франції – Національні збори. Складається ця частина із п'яти книг:

- 1) Про провадження за публічним позовом і про слідство;
- 2) Про юрисдикції, що вирішують справу по суті;
- 3) Про надзвичайні способи оскарження;
- 4) Про деякі особливі види провадження;
- 5) Про виконавче провадження.

2. Частина друга містить постанови і декрети уряду, які затверджує Державна Рада і які стосуються регламентації провадження у кримінальних справах.

3. Нормативні акти – декрети, більшу частину яких присвячено пенітенціарному режиму.

4. Сукупність актів міністерств і відомств (в основному МВС і Мін'юсту), що стосуються конкретних питань і мають кримінально-процесуальне значення.

5. П'ята частина – це інструкція із застосування Кримінально-процесуального кодексу, ухвалена Мін'юстом у момент введення кодексу в дію.

У кримінально-процесуальному кодексі Франції не регламентовано порядок провадження у справах щодо неповнолітніх і у певних випадках – у справах військовослужбовців.

У першій категорії справ провадження регламентується окремим законодавчим актом – Ордонансом від 2 лютого 1945 р.

У другій – особливим законодавчим актом – Кодексом військової юстиції, затвердженим законом від 21 липня 1982 р., книга друга якого має назву «військово-кримінальний процес».

Крім Кримінально-процесуального кодексу норми кримінально-процесуального права містяться у Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р. Найбільше цих положень уміщується у розділі 8 «Про судову владу», де закріплено принципи незалежності та незмінюваності суддів. а також правило про те, що ніхто не може бути свавільно позбавлений свободи [1, с. 58–59].

Норми кримінально-процесуального права часто стають предметом розгляду щодо відповідності їх Конституції Франції. Такий розгляд здійснює Конституційна Рада до набрання нормами чинності. У французькій доктрині зазначається, що активна діяльність Конституційної ради сприяла розвитку нового феномена: так званої «конституціоналізації кримінального і кримінально-процесуального права».

Все більшу роль у кримінально-процесуальному праві відіграють принципи і норми міжнародного права, що містяться у міжнародних угодах. Основне місце серед них займає Конвенція про захист прав людини і основних свобод, підписана в Римі 4 листопада 1950 р., яка стала своєрідною «Конституцією Європи».

Франція ратифікувала Конвенцію законом від 31 грудня 1973 р., і згідно зі ст. 55 Конституції Республіки вона набула законного (але не надконституційного) характеру.

В Україні існує подібний підхід до застосування міжнародних договорів. У п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» з цього приводу зазначено: «Виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України».

На розвиток кримінально-процесуального права Франції істотно впливає практика Європейського суду у Страсбурзі. Як приклад можна навести рішення суду від 24 квітня 1990 р., яким Францію було засуджено за відсутність детальної регламентації прослуховування телефонних переговорів як слідчої дії. Це спонукало французьких законодавців протягом нетривалого строку прийняти закон від 10 липня 1990 р. «Про перехоплення повідомлень, що передаються за допомогою засобів телекомунікацій», одним із завдань якого стало внесення відповідних доповнень до Кримінально-процесуального кодексу [2, с. 194–197].

Особливості джерел кримінально-процесуального права США.

Правова система США є доволі складною і своєрідною. У ній співіснують практично на «паритетних началах» федеральна правова система і система штатів (так званий «правовий дуалізм»).

Федеральне кримінально-процесуальне, як і все американське право, становить сукупність норм як писаного, так і неписаного права.

До перших насамперед належать норми, що містяться у таких нормативно-правових актах:

1. Конституція США. У первинному тексті даного акта кримінально-процесуальних норм небагато:

- щодо особливих умов притягнення до кримінальної відповідальності конгресменів;
- про правила обмеження дії інституту «Хабеас корпус», сутність якого полягає у встановленні судового контролю за законністю та обґрунтованістю арештів;
- про заборону видавати закони, що мають зворотну силу;
- про умови доказування зради США;
- про порядок видачі осіб, які вчинили злочини на території одного штату, на вимогу органів влади іншого штату;
- про обов'язок суддів штатів підкорятися федеральним законам.

Більшість норм, які мають кримінально-процесуальний характер, містяться у перших поправках до Конституції («Біллі про права»). У них закріплено:

- гарантії законності та обґрунтованості обшуків і арештів;
- право на розгляд справи за певних умов з участю присяжних засідателів;
- заборону двічі притягувати до відповідальності за один і той самий злочин;
- неприпустимість примусу свідчити проти самого себе;
- право користуватися допомогою адвоката для захисту;
- право мати очну ставку зі свідками обвинувачення;
- заборону вимагати в обвинуваченого занадто велику заставу (як запобіжний захід);
- заборону позбавляти його життя, свободи або майна без законного судового розгляду.

2. Федеральні закони Конгресу США вперше було ухвалено у 1917 р. На сьогодні їх прийнято багато, але вести мову про ґрунтовну регламентацію питань кримінального судочинства не можна. До найважливіших федеральних законів, що мають кримінально-процесуальне значення, належать такі:

- про забезпечення безпеки потерпілих. свідків та інших осіб, які сприяють розкриттю злочинів і викриттю винних;
- про гарантію вчасного розгляду кримінальних справ;
- про відшкодування завданої злочинцем шкоди;
- про ефективне застосування смертної кари;
- про насильницькі злочини проти жінок;
- про посилення боротьби з тероризмом.

Окремого закону чи кодексу, присвяченого регламентації кримінально-процесуальній діяльності, у США немає.

Федеральні органи влади надають перевагу підзаконним актам і нормам неписаного права.

До підзаконних актів, що містять кримінально-процесуальні норми, належать:

1. Акти Верховного Суду США. Цьому органу чинним законодавством делеговано істотні повноваження щодо регламентації правил кримінального судочинства. Акти Верховного Суду США за юридичною силою прирівнюються до законів, а іноді навіть мають і більшу силу.

2. Виконавчі накази Президента США, якими він як головнокомандуючий встановлює, змінює чи доповнює правила судочинства у справах, підвідомчих правоохоронним органам, що діють у структурах, які підзвітні Міністерству оборони США або Начальнику служби берегової охорони (прикордонних військ). Зокрема, Президент США видає настанову для військових судів, що, власне, виконує функцію кримінально-процесуального кодексу для органів військової юстиції.

3. Накази та інструкції генерального атторнея США, зокрема з питань діяльності федеральних прокурорів, а також ФБР та інших підрозділів департаменту юстиції США, що розслідують кримінальні справи [2, с. 298–302].

Неписане право, яке створюють і застосовують федеральні суди, є дуже поширеним і має високий авторитет. Із питань тлумачення Конституції США і встановлених нею гарантій прав особи, в тому числі й в кримінальному судочинстві, федеральні прецеденти мають пріоритетне значення.

Найвідомішими прецедентами є у наступних сферах:

– про вилучення з числа доказів визнання своєї вини обвинуваченим, яке він зробив після відмови йому у побаченні із захисником (таким прецедентом стала справа Ескобедо, 1964 р.);

– про недопустимість використання доказів, отриманих із порушенням встановлених Конституцією США гарантій законності проведення обшуку і виїмки (прецедентом стала справа Менна, 1961 р.);

– про надання матеріально не забезпеченим засудженим судами штатів копій необхідних документів безоплатно, якщо засуджені мають намір оскаржити вирок (прецедент – справа Гріффіна, 1956 р.);

– про недопустимість використання у суді заяв обвинуваченого, якщо йому під час перебування під вартою не було роз'яснено право не відповідати на запитання, оскільки отримана інформація в подальшому може бути використана проти нього; право мати захисника і право мати безоплатного захисника, якщо він не в змозі оплатити витрати, пов'язані із запрошенням захисника; при цьому тягар доказування того, що обвинувачений відмовився від права не відповідати на запитання, покладено на сторону обвинувачення (найвідоміший прецедент – справа Міранди, 1966 р.).

Кримінально-процесуальне право у штатах багато в чому подібне до федерального.

У кожному штаті є власна конституція, що містить принципові положення для всіх галузей права, зокрема й для кримінального судочинства. Наприклад, положення щодо підсудності кримінальних справ, про порядок проведення інструктування присяжних, про умови здійснення попереднього розгляду справи суддею та інші.

Кримінально-процесуальне законодавство складається із законодавчих актів, прийнятих у різний час для регламентації лише процесуальних питань (закони та кримінально-процесуальний кодекс), та законів, прийнятих із інших питань, що містять норми, регламентуючі окремі питання провадження у кримінальних справах. Такі закони, як правило, об'єднані у відповідних розділах зводу законів, який існує та діє практично у всіх штатах.

Серед підзаконних актів штатів особливе значення мають судові правила, схожі на відповідні федеральні правила [4, с. 141–144].

Вагомим джерелом Кримінально-процесуального права є норми неписаного права, тобто прецедентне право. Ці норми формують і створюють суди штатів шляхом постановлення рішень із питань, не регламентованих чинним законодавством, з наступним поширенням цих рішень на аналогічні ситуації у справах (правозастосувальні судові прецеденти). Внаслідок різноманіття життєвих ситуацій норми неписаного права становлять великий масив. Причому у різних штатах однакові або аналогічні ситуації у кримінальних справах іноді вирішуються по-різному. Це стало підставою для запровадження механізмів, які б усували розбіжності у правовій регламентації, а також дублювання. На сьогодні таких механізмів існує три:

- 1) визнання Верховним судом США недійсними таких джерел права штатів, які суперечать приписам Конституції США;
- 2) підготовка Інститутом американського права так званих модельних кодексів;
- 3) розробка Національною конференцією уповноважених з уніфікованих правових актів штатів (до їх числа від кожного штату входять професори університетів, судді, адвокати, прокурори, юристи – всього 200–300 чоловік) проектів уніфікованих законів і наступне їх ухвалення законодавчими зборами штатів.

У наш час у сфері кримінального судочинства велике значення для практичного застосування мають наступні проекти уніфікованих актів:

- Уніфікований акт про правила доказування 1974 р.;
- Уніфікований акт про концепцію шкоди потерпілим від злочинів 1973 р.;
- Уніфіковані правила кримінального процесу 1987 р.;
- Уніфікований акт про судові затримання 1990 р.;
- Уніфікований акт про видачу злочинців.

Норми і принципи міжнародного права. До цих джерел права у США правозастосовці ставляться досить консервативно. Якщо в інших державах норми міжнародного права повинні застосовуватись (після

ратифікації відповідних угод), безпосередньо і без інкорпорування їх у національне законодавство, то в США традиційно продовжують орієнтуватись на підходи, згідно з якими норми міжнародного права повинні застосовуватися всередині країни тільки після впровадження їх у національне законодавство. До того ж ратифіковані США міжнародні договори не зумовлюють автоматичного скасування положень як федерального, так і права, що діє в окремих штатах [3, с. 111–112].

Список літератури:

1. Боботов С.В. Правосудие во Франции / С.В. Боботов – М. : Наука, 1994. – 98 с.
2. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств / К.Б. Калиновский. – Петрозаводск, ПГУ. – 2000. – 48 с.
3. Молдован В.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США / В.В. Молдован, А.В. Молдован. – К. : Юрінкомінтер, 1999. – 40 с.
4. Гончаренко В.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: [Хрестоматія] / В.Д. Гончаренко, О.Д. Святоцький, М.М. Страхов. – К. : Ін Юре, 2002. – 664 с.

Осуществлен анализ источников криминально-процессуального права Франции и США.

Криминальний процес, джерела, Конституція, кодекс, закон.

Completery analysis of the sources of criminal procedure law process in France and the United States.

Criminal process, the sources, Constitution, the codec's, the law.